

Saka som stoppa skolebarninnsamlingas nasjonale ambisjoner – om innsamlinga av stedsnavn i 1930-åra

Tom Flaten

Abstract

This article presents new insights into why the big project to collect place names with the help of school children in the 1930s in Norway failed to become a national project. The project was initiated and led by Professor Gustav Indrebø, who was a pioneer in place name research in Norway.

With the help of school children, Indrebø wanted to collect place names all over Norway, but despite a promising start and a large amount of collected material, particularly from Western Norway and Southern Norway, the work stopped, and large parts of Norway never became part of the collection. Few have attempted to give explanations as to why this happened, and no one has directly investigated why the work halted.

New findings are presented and can shed light on the question. Indrebø's strong opinions and actions in the language dispute between Nynorsk and Bokmål is an important aspect. These findings are presented in detail, before finally discussing what they can tell us about possible reasons on the halt of the project.

Keywords:

place names; school children's collection of place names; Bokmål; Nynorsk; language dispute

Nøkkelord:

stedsnavn; skolebarninnsamlinga; bokmål; nynorsk; språkstrid

1. Innledning

I denne artikkelen vil jeg presentere ny innsikt i hvorfor skolebarninnsamlinga av stedsnavn i 1930-åra ikke lyktes som nasjonalt prosjekt. Skolebarninnsamlinga blei initiert og leda av professor Gustav Indrebø som var en foregangsmann innen stedsnavnforskninga. Ved hjelp av skolebarn ville Indrebø samle inn stedsnavn over heile Norge, men tross en lovende start og et stort innsamla materiale særlig fra Vestlandet og Sørlandet stoppa arbeidet opp, og store deler av Norge blei aldri en del av innsamlinga. Det er få som har forsøkt

å gi forklaringer på hvorfor det blei slik, og det er ingen som direkte har undersøkt hvorfor arbeidet stansa. I mitt prosjekt har jeg ønska å finne svar på spørsmålet: Hvorfor blei ikke skolebarninnsamlinga det nasjonale prosjektet som var planen? Gjennom å undersøke skolebarninnsamlingas materiale fra Agder, og særlig undersøke de kommunene som ikke deltok i innsamlinga, har jeg gjort funn som kan belyse spørsmålet.

Jeg vil starte med å presentere skolebarninnsamlinga nærmere ved å si noe om bakgrunnen, gjennomføringa, samt innsamlingas initiativtaker Gustav Indrebø. Videre vil jeg presentere regionen Agder og deltakelsen i skolebarninnsamlinga der. I arbeidet mitt har jeg gjort interessante funn knytta til en tidligere kommune i Agder, Dypvåg. Disse funna vil jeg presentere grundig, før jeg til slutt vil drøfte hva disse funna kan si oss om mulige årsaker til at skolebarninnsamlinga aldri blei nasjonal.

2. Bakgrunn og gjennomføring av skolebarninnsamlinga

Det var Gustav Indrebø som hadde ideen til skolebarninnsamlinga av stedsnavn i Norge. Indrebø som hadde leda Norsk Stadnamnarkiv i Oslo fra 1921, fikk i 1930 et professorat ved Bergen Museums Folkeminnesamling (Helleland 1996). Norsk Stadnamnarkiv blei etter hvert også flytta til Bergen, fortsatt under Indrebøs ledelse. Da Indrebø tiltrådte ved Folkeminnesamlinga, holdt han ei forelesning hvor han presenterte språksituasjonen i Norge, og særlig på Vestlandet. Indrebø (1930 s. 127) meinte at språkforskinga burde vektlegge innsamling av stedsnavn, og pekte nettopp på at «ei ser-uppgåve byd stadnamni». Videre la Indrebø (ibid.) fram planene om åssen arbeidet kunne organiseres: «Eg hev tenkt, at det måtte vera ein freistnad verdt å prøva få skulane og borni til hjelpesmenn for vitskapen her, og få borni rundt um til å skriva upp stadnamni kvar på sin heimstad».

Denne nye organiseringa av stedsnavninnsamling med hjelp fra skole og skolebarn ville gjøre det mulig å dekke heile landet, ifølge Indrebø. Bakgrunnen for å velge ei slik organisering var fordi Indrebø meinte at innsamling av stedsnavn i Norge gikk for sakte. Oddvar Nes (1975) peker på at stedsnavninnsamling ved hjelp av skolebarn ikke var noe nytt. Det var allerede prøvd ut i 1920-åra, men bare i mindre, lokale innsamlinger. Det nye med Indrebøs innsamling var de nasjonale ambisjonene, og Nes omtaler derfor Indrebøs prosjekt for «ei storstila innsamling» (s. 9).

Indrebø ville imidlertid ta for seg landet steg for steg. Han ville derfor begynne innsamlinga på Vestlandet: «Kunde me få oppskrive stadnamni her vest utanfrå havskjeri og upp til fjells soleis med hjelp frå skulane, vilde det vera eit stykke samarbeid millom bygdene og høgskulen for Vestlandet, som vilde vera både eit fyredøme og til gagn» (Indrebø 1930 s. 128). Det er tydelig at Indrebø så på innsamlinga på Vestlandet som et utgangspunkt og forbilde for arbeidet i resten av landet.

Tidlig i 1931 blei det store arbeidet med innsamling av stedsnavn på Vestlandet satt i gang. Alle folkeskolene i gamle Hordaland fylke mottok et rundskriv med oppfordring om å hjelpe til med innsamling av stedsnavn. I et intervju med Bergens Tidende (27.8.1931) fortalte Indrebø om innsamlingsarbeidet i Hordaland. Indrebø uttalte: «Eg hev høyrte frå fleire kantar at både born og heimar hev vore svært interessera. Folk hev jamtyver synt verkeleg godhug. Det er mykje interesse for tradisjonar og minne i Hordaland!» Indrebø regnte med at mellom 100 000 og 200 000 stedsnavn var samla inn.

I samme intervju fortalte også Indrebø om målet med innsamlinga: «Ein freista å få borni i dei tvo øvste årsklassone til å skriva upp namni kvar på sin heimstad (gard eller bruk).» Skolene fikk spørreskjemaer til elevene på 6. og 7. trinn. I disse spørreskjemaene skulle elevene fylle inn alle stedsnavna på gården de kom fra. Det var elevene på de to øverste trinna i den daværende sju-årige obligatoriske folkeskolen som skulle bidra til innsamlinga. I Hordaland blei det ifølge Indrebø sendt over 8 000 skjemaer til skolene. Slike utfylte spørreskjemaer kalles gjerne skolebarnlister eller skolebarnoppskrifter. Alle de innsendte skjemaene oppbevares i dag i Språksamlingene på Universitetet i Bergen (UiB).

Skolebarninnsamlinga i Hordaland må kalles en stor suksess. Indrebø fortalte videre i Bergens Tidende (27.8.1931): «Eg trur me kan segja alt no at resultatet hev vorte reint uventa bra.» Etter den vellykka gjennomføringa i Hordaland utvida Indrebø innsamlinga til de øvrige delene av Bjørgvin bispedømme, det vil si Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Året etter, i 1932, blei innsamlinga satt i gang i disse områda. Nok en gang opplevde en stor interesse og deltakelse, og det blei samla inn mange stedsnavn.

Skolebarninnsamlinga var det vi kaller for ei djupinnsamling av stedsnavn. Ei djupinnsamling er ei innsamling som ønsker å få med flest mulig av stedsnavna som finnes i et område. Målet er å få med alle stedsnavna, og både de viktige og de mindre viktige stedsnavna skal være med (Hallaråker 1997 s. 202). Gjennom Indrebøs arbeid fikk djupinnsamlinger fotfeste som metodisk

tilnærming (Haslum 2003b s. 85). Skolebarninnsamlinga var derfor nyskapende både metodisk og omfangsmessig, og den var med på å sette standarden for stedsnavninnsamlinger seinere.

Skolebarna skulle altså fylle ut de innsamla stedsnavna i spørreskjemaer. Disse skjemaene starta med rubrikker for gårds- og bruksnummer, kommune og gårdeiers navn. Deretter skulle elevene fylle inn stedsnavn fordelt etter fem lokasjonstyper. Først var det stedsnavn i innmarka, deretter utmarka, mens de tre siste var stedsnavn fra stølen, veien dit og fra fjæra. I en tidligere artikkel viste jeg (Flaten 2021 s. 111) at flertallet av innsendte skolebarnlister i Agder, se figur 1, bare inneholdt stedsnavn i de to første, fra innmark og utmark.

Nr. 1487 L.
Første av SEM A. (SENEREN 16. Okt.
1921)

Spørreskjema til innsamling av stadnamn.

Skriv opp her alle namn som du veit på bruket dykkar! Spør gamalt folk og! Skriv namn nett som du segjer deiin på bygdemålet, og set til i klomber () etter kvart namn kva det er, til dømes: Tyssa (fossande elv), Tosellin (bratt høgda), Kløyna (vilt dille), Klømpje (berg), og Vemhene (gamle åker). Er det noko gamle segner um sume namn, so skriv segne tilslutt. Veit ingen korleis bumerket til garden var, so sjå etter um det skulde finnast på t. d. gamle reidskavar. – Skriv kladd fyrst!

Garden vår hev gårdsnummer (g.nr.) 65 og bruksnummer (br.nr.) 6

i Holum herad. Vest-Agder fylke.

Garden heiter: Helle Bumerke: _____

Tilnamnet (t. d. Ola-garen er): _____ Eigari: Arin Vatne

Brukar: _____ Vårstolen heiter: _____

Fjellstolen (setri): _____

A. Namn heime på garden.
B. Namn i skogen eller utmarki.
C. Namn på stølen og på fjellet.
D. Namn uppetter stølsvegen og etter skogsvegane.
E. Namn i fjæra og ute på sjøen eller vatn.

(Gløym ikkje nokre åker og engstykke, allstomarker, slette, myrar, vollar og moar, hangar, bakkar, steinar, skogteigar og skoghol. Gløym ikkje nokre elvar, bekker (grøver), vetter, brannar, kjeldor, dammar, tjernar og vatn, fossar, kulpar (eller hjilar), bruer, klopper og vad. Hugs på alle vegar, gangstigar (eller raser), geiler, gotor eller gutur (vegar for feet til utmark), løypor, hvilestader, gjende, grindar eller led, gamle hustuffer, arbeidsplassar og kolar. Få med namn på alle berg, dalar, fjellkløfter (gill), skard, eid, klevlar, brauter, toppar, nutar, findar, hamnar, rabbar, rener, bar, svadberg, skredor, lommar, breddar, sverer, skaggar i fjellet, holar, hellarar (bergholer), urder og roysar. Har du utmed sjøen eller alt med vatn, må du ikkje gløyma å taka med ogso alle nes, oddar, berg, steinar, bløstør (eller vorar), bryggjor, fiskarbuder og naust, vikar, sund og vågar, øyar, holmar, grynnor, blår, skjær, floder og fall, fiskeplassar og alt som hev namn).

A. Namn heime på garden:

Lophadrollen (en bakke) Thora (et jordstykke) Harehola
(et jordstykke) Brodalen (en bakke) Vola (et jordstykke)
Luprykkan (et jordstykke) Hunningbakken (en bakke)

B. namn i skogen:

Ramsdalen (et dalføre) Lomdalen (et dalføre)
Lauheia (u. hvi) Raudalsheia (u. hvi) Raudalsmyra
(u. myr) Luvoldsmysa (u. myr) Rindstjønnene
(moor tjørn) Thadfelane (u. hvi) Galktjønn
(u. myr) Harslekk (u. myr)

Figur 1. Eksempel på utfylt spørreskjema, ei skolebarnliste fra Holum i Vest-Agder. Fra Språksamlingene ved UiB.³⁹

³⁹ <https://stadnamnportalen.uib.no/>

I tillegg til spørreskjemaene fikk lærerne tilsendt ei rettledning for arbeidet. Denne rettledninga omtaler Eidissen (1993 s. 163) som et enkelt og tilgjengelig «folkeskriv» hvor formålet var å «hjelpa folk til å sjå verdet av stadnamnskatten», og dermed også skape interesse for stedsnavninnsamling. Indrebø (1934 s. 19) framheva sjøl i rettledninga utbyttet elevene ville ha av arbeidet:

Borni hev både nytte og glede av at dei soleis fær skriva upp namni på heimegarden eller heimstaden sin. Dei lærer mange namn av det, som no elles kjem til å gå i gravi med dei gamle. (...) Det vert eit skeid i heimstadlære for deim som berre kan vera til vinning.

Indrebø (1934 s. 24) understrekte i tillegg at «Noreg hev ein uvanlig stor rikdom på gamle og sermerkte stadnamn, av di landet sjølv er so sermerkt. Lat oss berga for ettertidi og granska dei rike språkminni og kulturminni som desse namni inneheld». Rettledninga var slik sett like mye en argumentasjon for prosjektet som en veileder. Gjennom prosjektet ville Indrebø dermed bygge videre på elevenes stolthet over heimlassen.

Det er viktig å påpeke at det kun var landkommunene som blei invitert med i innsamlinga, mens bykommunene blei holdt utenfor. I 1930-åra var imidlertid bykommunene ofte svært små i areal, mens større landkommuner omslutta byene. Områder som i dag er byområder, vil derfor kunne være med i det innsamla materialet, men i hovedsak er ikke byområder med.

Som nevnt ovenfor starta skolebarninnsamlinga på Vestlandet, før den flytta seg til Stavanger bispedømme, som innbefatter Rogaland fylke, og Agder bispedømme, hvor Agder-fylkene og Telemark hører under. En gjennomgang av skolebarnlistene i Språksamlingene på UiB viser at i fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane på Vestlandet deltok godt over 90 % av kommunene i innsamlinga, se figur 2. Blant kommunene i Agder-fylkene deltok rundt 90 %, mens i Rogaland og Telemark deltok rundt 85 % av kommunene. I disse områda var oppslutninga altså svært stor. Da innsamlinga flytta seg videre rundt i Norge, gikk deltakelsen gradvis nedover.

Ifølge Indrebø (1936 s. 18–19) blei det samla inn stedsnavn i «fjellbygdene i Oslo bispedømme og i bygder i Hamar bispedømme» i 1934. Dette vil si områder i fylkene Buskerud og Oppland. Opptellinga av skjemaene i Språksamlingene viser at i Buskerud deltok 2/3 av landkommunene, mens bare halvparten deltok i Oppland.

Figur 2. Kart over fylkene med andel av kommuner som deltok i innsamlinga i %.

I tillegg blei altså ingen av fylkene rundt Oslofjorden med, det vil si Akershus, Vestfold og Østfold. Også Hedmark fylke lå i området som 1934-innsamlinga skulle dekke, men heller ikke der blei det noen deltakelse. Med dette ser vi at Østlandet i svært liten grad blei med i skolebarninnsamlinga, kun en del kommuner i Buskerud og Oppland.

I 1935 blei innsamlinga gjennomført i Sør- og Nord-Trøndelag, hvor henholdsvis drøyt 50 % og 60 % av landkommunene deltok. I tillegg kom de resterende delene av Møre og Romsdal med i innsamlinga, og der deltok til sammen snaut 70 % av kommunene. Den siste større runda med innsamling med hjelp av skolebarn var i fylkene Nordland og Troms i 1936. I begge fylker deltok litt over halvparten av landkommunene. Det nordligste fylket, Finnmark, blei heller aldri med i innsamlinga.

Det er altså områda som kom tidligst med i innsamlinga som har best resultat i omfang, det vil si Vestlandet og Sørlandet. Nes (1975) antyder at engasjementet og interessen for innsamlinga flata ut. «Etter kvart dabba interessen av, ser det ut til», skriver Nes (1975 s. 10). Det er likevel vanskelig å forstå at

det skulle være den viktigste grunnen til at innsamlinga aldri nådde sentrale deler av landet, og at det i andre deler var mye lavere deltakelse enn i starten. Det må samtidig understrekes at tross denne stagnasjonen i innsamlinga, blei den likevel svært omfangsrik. Eller slik Inge Særheim (1998 s. 8) uttrykker det: «(...) den største og mest omfattande registreringa av stadnamn som er gjennomført for heile landet». Materialet i skolebarninnsamlinga er derfor unikt i norsk sammenheng.

3. Gustav Indrebø og målsaka

Initiativtaker og leder for skolebarninnsamlinga var som nevnt Gustav Indrebø. Professor Indrebø var filolog og historiker, og med flere store arbeider i 1920-åra om stedsnavn, blant anna doktorgradsavhandling om innsjønavn i Oppland, blei han en sentral person i norsk stedsnavnforskning. Hans metodiske arbeid gjennom djupinnsamlinger av stedsnavn bidro til å utvikle stedsnavnforskninga. Vidar Haslum (2003b s. 72) viser at Indrebø var en viktig drivkraft for utviklinga av fagfeltet på denne tida.

Indrebø hadde et allsidig virke som fagmann. Han var opprinnelig norrønfilolog, men beskjeftiga seg også med historie, og etter hvert språkhistorie, i tillegg til navnegranskinga. Ei anna sentral side ved Indrebøs virke var hans kamp for målsaka. Indrebø var en av de mest markante forkjemperne for nynorsk i samtida. Dette var ei tid med store motsetninger i språkdebatten i Norge, og Indrebø deltok aktivt i ordsiftet og i flere offentlige strider knytta til målsaka. I forordet til nytutgivelsen av På norsk grunn i forbindelse med Indrebøs 100-årsdag presenteres han slik: «Indrebø var ein kvass polemikar som både gav og fekk mange harde hogg. Han såg på alt arbeidet sitt for det nynorske målet som ei etisk oppgåva han måtte taka på seg» (Indrebø 1989 s. 10). På målsakas vegne var Indrebø uten tvil en stridsmann.

I tida rundt skolebarninnsamlinga i starten av 1930-åra, kom Indrebø opp i ei høyt profilert sak. Saka oppsto da Indrebø omtalte to embetsmenns manglende bruk av nynorsk, og han anklagde dem for brudd på Mållova. Dette skjedde på Vestlandske Mållags årsmøte i januar 1933, og Indrebø meinte at de to embetsmennene «hadde vore særskilt traude til å bruke nynorsk når dei skulle», skriver Venås (1984 s. 234). De to, en telegrafinspektør og en skattefogd, begge i Bergen, krevde Indrebø tiltalt for uttalelsene. Dette gjaldt særlig at Indrebø hadde omtalt dem «ei skam for standet».

Dette utløste saka, kjent som Indrebø-saka, og den verserte i aviser over heile landet i nærmere halvanna år. Indrebø blei etter hvert tiltalt for og etter flere rettsrunder til sist dømt for sine utsagn. På denne måten blei Indrebø en kjent person i heile Norge. Saka og dommen ga han mye støtte fra nynorskhold, men han blei også en svært omdiskutert person i bokmålskretser.

Indrebø var en av de ledende skikkelsene i høgnorskbevegelsen. Høgnorsk var en reaksjon på samnorsktanken som da dominerte offisiell rettskriving. Høgnorskideen var å bevare nynorsken tilnærma slik Ivar Aasen hadde planlagt landsmålet. Det virker sannsynlig at Indrebøs uforsonlige tilnærming i målsaka kan ha påvirket muligheten for å nå fram til bokmålsområder på Østlandet med skolebarninnsamlinga, også fordi spørreskjemaene blei sendt ut på nynorsk. Haslum (2003c) påpeker at målforma kan ha innvirket på oppslutninga, og at det «ikke [var] sikkert at riksmålsfolk på Østlandet hadde så lett for å tro at Indrebøs aksjon *denne gangen* var uten språkpolitiske hensikter.» Indrebøs markante rolle kan altså ha vært av betydning for skolebarninnsamlingas manglende deltakelse i flere fylker.

4. Agder og skolebarninnsamlinga

I 1933 var det Rogaland og Agders tur til å bli med i skolebarninnsamlinga. Avisa Fædrelandsvennen (21.01.1933) skreiv: «Professor Indrebø, som har arbeidet med stedsnavnene i Vestlandsfylkene, har faatt spørsmål fra Agderfolk om aa igangsette et liknende arbeid her.» Indrebø fortalte Stavanger Aftenblad (17.1.1933) at det skulle sendes ut 15 000 spørreskjemaer i Rogaland og Agder. Videre forklarte han i samme avis om hvorfor innsamlinga av stedsnavn var så viktig, og han vektla særlig endringer i innen jordbruk og samferdsel. For eksempel sa Indrebø følgende om jordbruket: «Både det eine og det andre gjer at dei gamle teignamna kverv. Dei har slutta å gjæte sidan udyra kom burt, og dei driv mykje mindre no enn før med utmarksslætte og fjellslætte.» På samme måte gjorde endringene i måten folk ferdes på langs veier og på sjøen at «namna kverv», de forsvant.

På denne tida var Agder to fylker, Aust-Agder og Vest-Agder. Dette var også før de store kommunesammenslåingsprosessene i 1960-åra, slik at det var mange små landkommuner i de to fylkene. I Aust-Agder var det derfor 31 landkommuner, mens det i Vest-Agder var 37 landkommuner. En oversikt fra siste del av 1920-åra viser at det blant landkommunene i Aust-Agder var 12 kommuner som hadde nynorsk som opplæringspråk i skolen og 12 som hadde bokmål. I de resterende sju landkommunene var det blanda, det vil si at det

var noen skolekretser som hadde nynorsk og noen som hadde bokmål. I all hovedsak lå nynorskkommunene i de indre delene av fylket, som Setesdal, mens kystkommunene hadde bokmål.

Indrebø hadde alliert seg med skoledirektørene i arbeidet med å formidle materialet ut i kommunene og skolestyra. I Stavanger Aftenblad (17.1.1933) uttrykte Indrebø takknemlighet for deres hjelp: «Me maa vere sers takksame for at skuledirektørane har vilja hjelpa til med dette. Elles hadde me ikkje faatt so mykje.» I samme sak opplyser skoledirektøren for Agder og Rogaland, Johan Gjøstein, at han har mottatt innsamlingsmaterialet fra Bergen, og det var ikke reint lite: «eit heilt vognlass». Ved utsendinga til skolestyra fortalte Gjøstein at han i tillegg ville sende med «eit rundskriv der han legg eit godt ord inn for dette verdifulle tiltaket». Slik ser vi at skoledirektøren i Agder og Rogaland ga innsamlinga sterk støtte, både med sin faglige tyngde og med praktisk bistand.

Skoledirektør Gjøstein var aktiv i skole- og språkspørsmål i samtida, både som stortingsmann og skoleleder (Jahr 1984 s. 337–338). Gjøstein hadde først vært målmann, men blei seinere mer opptatt av bymåla og samnorsken. Det er ingen tvil om at han var særs interessert i og opptatt av språk, og han støtta stedsnavninnsamlinga. Dette vises tydelig i rundskrivet Gjøstein sendte med innsamlingsmaterialet. I rundskrivet, gjengitt i avisa Sørlandet (26.1.1933), tok Gjøstein ei aktiv rolle ved å sette embetet bak innsamlinga: «Skuledirektøren vil – i samråd med Folkeminnesamlingi ved Bergen Museum – freista å få namni i Agder og Stavanger bispedømme oppskrivne med skulane si hjelp.» Videre formante Gjøstein: «Eg bed herr skulestyreformannen gjera vel og etla det ut til alle folkeskulene i kommunen, med oppmoding til lærarane um å lata borni i 6te og 7de skuleår skriva upp stadnamn der som dei bur.» Gjøstein kom i tillegg med instruksar til lærerne: «Læraren bør bruka turvande tid til å gå igjennom spyreskjemaet med borni.» Føringsene i rundskrivet var omfattende. Dette blei dermed ei sterk oppfordring fra skoledirektøren om å bidra.

Skolebarninnsamlinga på Agder foregikk gjennom vinteren og våren 1933. Fristen for å sende inn de utfylte spørreskjemaene var 1. juli. Skoledirektør Gjøstein fortalte like etter fristens utløp at han hadde mottatt en god del lister, men at han venta mange flere (Haugesunds Dagblad, 3.7.1933). Gjøstein fortalte vidare samme sted: «Ved aa samtale med lærere og folk som er interessert i dette videnskapelige arbeid har jeg fått forstaaelsen av at interessen har vært til dels meget stor og dette er jo gledelig. En slik samling av stedsnavn er jo av adskillig verdi for efterslekten.» Det er tydelig at Gjøstein opplevde skolebarninnsamlinga som vellykka.

Antallet innsendte skolebarnlister fra Agder er stort. På mer enn 3000 bruk blei stedsnavn samla inn på Agder. Av Aust-Agders 31 landkommuner var det bare fire kommuner som ikke deltok. Også i Vest-Agder var det bare fire kommuner som ikke deltok av 37 landkommuner. Materialet fra Agder er også nærmere presentert i Flaten 2021, og der er det også gjort et dypdykk i materialet fra en kommune. Vi skal imidlertid rette blikket mot de kommunene som ikke deltok på Agder.

5. Kommunene som ikke deltok på Agder

Agder-fylkene var på mange måter en del av den siste gjennomføringa av skolebarninnsamlinga hvor ting ser ut til å ha gått ganske på skinner, og hvor engasjementet var stort. At heile 60 av 68 landkommuner deltok i innsamlinga understreker dette. Etter Agder-fylkene begynte ting å gå tyngre, deltakelsen sank og noen områder blei ikke med i det heile tatt. Jeg ville undersøke om vi kunne finne tegn i Agder-materialet eller ute i kommunene som kunne gi mulige svar på hvorfor det blei slik.

Jeg har tatt utgangspunkt i oversiktene over deltakerkommuner som ligger i Språksamlingene på UiB. Det er listene derfra som viser at åtte kommuner ikke deltok på Agder. Deretter gikk jeg til arkiva som oppbevarer kommunearkiva etter disse åtte kommunene, henholdsvis Statsarkivet i Kristiansand for Vest-Agder-kommunene og Aust-Agder museum og arkiv for kommunene i Aust-Agder. I tillegg er arkivet etter Skoledirektøren for Agder tilgjengelig på Statsarkivet i Kristiansand.

Spørreskjemaene til skolebarninnsamlinga blei sendt fra Skoledirektøren til skolestyra. Disse skulle distribuere videre til skolene. Jeg har derfor forholdt meg hovedsakelig til protokoller og postjournal for skolestyra, men jeg har også gjennomgått kommunestyras arkiver om det ikke har vært noe å finne i skolestyras arkiver. I denne artikkelen vil jeg begrense gjennomgangen av kommunene som ikke deltok, til de fire i Aust-Agder. Disse ligger nærmest områda hvor innsamlinga stoppa opp, og det er også i dette materialet de mest interessante funna ligger.

De fire landkommunene som ikke deltok i innsamlinga i Aust-Agder var Birkenes, Hisøy, Holt og Dypvåg. Den første av disse, Birkenes, ligger lengst vest av de fire, innenfor Lillesand, og var en innlandskommune. I protokollen etter Birkenes skolestyre kan vi lese fra referatet fra skolestyremøtet 9.3.1933, sak 2: «Brev frå skuledirektøren der han bed skulestyret dele ut ”Spyrjeskjema

til innsamling av stadnamn”. Dette vart gjort.» Vi vet at noen spørreskjemaer blei sendt ut og utfylt, men de blei ikke returnert til Bergen (Haslum 2022 s. 23). Dermed finnes det ikke skolebarnlister fra Birkenes i Språksamlingene i dag. Dette var ikke heilt uvanlig ifølge Nes (1975) som viser et par mulige grunner til dette. For det første kunne det være uvilje mot å gjøre noe som en ikke var direkte pålagt. For det andre sier Nes (1975 s. 10) at «andre stader vart svararka fylte ut, men svara vart liggjande hos den einskilde læraren eller i den kommunale skoleadministrasjonen». Peter Hallaråker (1997) viser til samme grunn, og forteller om utfylte spørreskjema som kom bort.

For Hisøy, en øykommune utenfor Arendal, og Holt, en landkommune som omslutta byen Tvedestrand, vet vi enda mindre enn Birkenes. Både for Hisøy og Holt finnes skolestyreprotokollene for den aktuelle perioden. Skolebarninnsamlinga er imidlertid ikke nevnt i referata fra skolestyremøta, ei heller i kommunenes øvrige arkiver. En gjennomgang av de ti andre landkommunene⁴⁰ i østre del av Aust-Agder hvor skolestyreprotokollene er tilgjengelige, viser at det er vanlig at innsamlinga ikke nevnes. Blant de ti kommunene var det kun i Austre Moland at spørreskjemaene var egen skolestyresak (møte 31.3.1933) og vedtaket blei: «Besluttetdes å sende spørreskjemaene til barna i skolene.» I de øvrige ni skolestyra blei ikke innsamlinga behandla, og antakelig blei skjemaene sendt direkte vidare til skolene, for alle disse kommunene deltok i innsamlinga. Hva som skjedde i Hisøy og Holt, er derimot fortsatt ukjent.

I den siste kommunen som ikke deltok, Dypvåg, blei det derimot gjort et svært interessant funn. I skolestyreprotokollen for møtet 6.3.1933 finner en sak 10 om skolebarninnsamlinga, og flertallet beslutter: «Det oversendte materiale angaaende stedsnavner returneres konferer Dypvågs beslutning om maalformen.» Dette avgjørende vedtaket må vi se nærmere på.

6. Dypvåg – en konservativ kystkommune

Den lille kommunen Dypvåg lå heilt ute ved kysten utenfor byen Tvedestrand, øst i Aust-Agder. Dypvåg var en utprega kystkommune. Nær en tredjedel av kommunen var øyer og holmer (Danielsen & Jensen 1965), med uthavna L yngør som den mest kjente av disse. Næringslivet var i århundrer dominert av sjøfarten, og områdets storhetstid var i seilskutetida på siste halvdel av 1800-

⁴⁰ Austre Moland, Flosta, Froland, Gjerstad, Gjøvdal, Stokken, Sønedeled, Tromøy, Vegårshei og Øyestad.

tallet. I denne perioden hadde Dypvåg landets største skipstonnasje blant landkommunene, og i 1871 hadde Dypvåg den tiende største tonnasjen av alle landets kommuner, kun slått av ni større bykommuner (Worm-Müller 1950 s. 342). Svein Wisth (1977 s. 52) omtaler Dypvåg på slutten av 1800-tallet som «amtets, så vel som landets, fremste landdistrikt m.h.t. skipsfart».

De fleste i Dypvåg var likevel bosatt på små gårder, som i praksis var kombinasjonsbruk, hvor en drev jorda og noe fiske, men hvor det var mennene som var til sjøs, som brakte Dypvåg de største inntektene. Skipsfarten ga mye arbeid, særlig fordi det trengtes sjøfolk til de mange lokale skutene. Med den store skipstonnasjen som var hjemmehørende i Dypvåg, skjønner vi også at det var mange skippere og redere. Disse var fra midten av 1800-tallet og fram til andre verdenskrig dominerende i det offentlige liv i Dypvåg. Av Dypvågs ordførere fra 1850-åra til 1940 var samtlige, med to unntak, enten skipsredere eller skipsførere (Flatén 2019). I 1930-åra hadde skipsfartens dominans avtatt i Dypvåg, men like fullt var de fleste av de ledende posisjonene i kommunen fortsatt besatt av representanter fra skipsfarten eller familier med formuer og posisjoner opparbeida i skipsfartens storhetstid.

I 1930 var det drøyt 2 200 innbyggere i Dypvåg kommune (Det Statistiske Centralbyrå 1932). Kommunen besto da av sju skolekretser, hver med sin egen skole. Fire av skolene lå på øyene og tre lå på fastlandet. Høyre var største parti i kommunestyret og hadde ordføreren (Flatén 2020). Det vil være naturlig å kalle Dypvåg kommune for en politisk konservativ kommune, noe den hadde vært gjennom mange tiår. Kommunen hadde over lengre tid vektlagt lavt skattetrykk og tilsvarende lavt offentlig forbruk. I tillegg framsto også kommunen som språklig konservativ siden den var tidlig ute med å vedta bokmål som målform både i skole og administrativt. Som nevnt ovenfor hadde kommunen i stor grad blitt styrt av det samme samfunnssjiktet over lang tid, og det er med på å bevare inntrykket av en konservativ kommune.

7. Dypvåg – skolestyret som sa nei

Etter Skoleloven i 1860 og Folkeskoleloven i 1889 blei organiseringa med kommunale skolestyrer formalisert (Hagemann 2015). Sammensetninga av skolestyra blei delvis fastsatt gjennom Folkeskoleloven. Ifølge loven skulle ordføreren, sognepresten og en lærerrepresentant være med i skolestyret, i tillegg kunne kommunestyret oppnevne så mange som de ønska (Lunde 1974). De folkevalgte representantene skulle utgjøre flertallet i skolestyret.

Protokollen for Dypvåg skolestyre viser at det i 1933 var ti medlemmer. Det var de tre forannevnte obligatoriske medlemmene, altså ordfører, prest og lærerrepresentant, samt sju medlemmer oppnevnt av Dypvåg kommunestyre. Disse sju medlemmene representerte hver av de sju skolekretsene i kommunen. Samtlige ti medlemmer i skolestyret var menn. Av de oppnevnte medlemmene fra skolekretsene var flere også representanter i kommunestyret. Det var i stor grad «bygdas beste menn» som var valgt til skolestyret, og det var eldre menn som hadde røttene sine i bygda.

Om vi ser på presten og lærerrepresentanten, skilte disse seg ut. Presten, stiftskapellan Erling O. Haugann, var opprinnelig fra Vest-Telemark, og han var ny i Dypvåg (Norges kirke 1930 s. 200). Lærerrepresentanten Martinus Hareide var derimot ikke ny i Dypvåg. Han kom allerede i år 1900 til Dypvåg, hvor han var skolebestyrer på Sandøya skole i en mannsalder (Hareide 2015 s. 233). Hareide var en ledende venstre-mann. Hareide kom fra Hareid på Sunnmøre, og hadde blant anna skolegang fra Volda.

Den siste med fast plass i skolestyret, ordføreren, var derimot både lokal og med tradisjonell bakgrunn. Ordfører Emanuel Christophersen hadde vært styrmann og skipsfører, og han både kom fra og bodde i Lyngør (Danielsen & Jenssen 1965 s. 1600). Ordføreren var imidlertid ikke formann i skolestyret. Representanten fra skolekretsen Askerøya var formann, Bertrand Marcussen. Han var i tillegg varaordfører, og som ordføreren fra Høyre. Marcussen kom fra en av Dypvågs viktigste rederfamilier med historie tilbake til seilskutetida, og han var sjøl skipsreder (Danielsen & Jenssen 1965 s. 1013–1014).

Det var altså dette skolestyret som vedtok å sende spørreskjemaene fra skolebarninnsamlinga i retur. Vedtaket antyder at det hadde noe med målsaka å gjøre. To lokale aviser refererte fra det aktuelle skolestyremøtet. Dermed finnes utførlig beskrivelse av møtet og argumenta som framkom der.

8. Debatten om skolebarninnsamlinga i Dypvåg skolestyre

Både i Tvedestrandsposten og Agderposten kan vi lese referat fra Dypvåg skolestyremøte i mars 1933. Saka i Tvedestrandsposten 11.3.1933 innledes som følger: «Professor G. Indrebøs skjemaer for innsamling av stedsnavn på folkemålet fra Dypvåg vakte en hissige debatt.» Det var altså ei sak som engasjerte, og som begge avisene fant det verdt å bruke betydelig spalteplass på. I det videre er det avissaka fra Tvedestrandsposten som siteres.

At ei stedsnavninnsamling vekker «hissig debatt», høres rart ut i dag. Formannen som innleda om innsamlinga, var imidlertid svært tydelig om hva han syntes om det tilsendte materiellet: «Jeg kan med det samme si at det tiltaler mig ikke dette.» Og det som ikke tiltalte skolestyreformannen, var målforma spørreskjemaene kom på, nemlig landsmål (i dag kalt nynorsk):

Her kommer det en hel bunke skjemaer forfattet på landsmål, ett til hver elev i de øverste klassene, så skal det gjennomgåes av lærerne, så skal barna våre svare på det, på talemålet i Dypvåg. Hensikten med dette kan en vel skimte: men måten hvorpå der gåes frem er meg bestemt imot.

Skolestyreformannen meinte at de ikke kunne akseptere skjemaer på nynorsk, og at elevene skulle svare på talemålet mildna på ingen måte kritikken. Skolestyreformannen antyda skjulte hensikter med innsamlinga, og at det var målsak som lå bak. Videre sa formannen: «Jeg kan være med på å utfylle stedsnavn, gjerne for 20 år tilbake, men dette er usmakelig.» Det usmakelige var å sende nynorskskjemaer til en bokmålskommune, og kanskje til og med prøve å påvirke elevene til å bruke nynorsk.

Skolestyreformannen fikk både motbør og støtte. Lærerrepresentanten Hareide var svært uenig med formannen:

Det er av overmåte stor interesse at navnene blir innsamlet, vel og merke *folkemålets navn* på de forskjellige plasser. Ligger nu navnene nærmere bokmål enn nynorsk, ja så er jo ingen skade skjedd og omvendt skulde folkemålet på stedet ligge nærmere nynorsk enn bokmål, så vil det tale for sig selv.

Hareide argumenterte videre for at en måtte være glad for at Indrebø hadde trykka opp skjemaene, og det ville blitt for dyrt på begge målformene. I tillegg vektla Hareide at dette var sentralt kunnskapsstoff for elevene, særlig i faget heimstadiære. Prest Haugann støtta Hareide og meinte at innsamlinga ikke ville «volde noen vanskelighet» og at elevene skulle «svare på sitt eget mål, slik de uttaler ordene.»

Representanten Berntsen sa seg imidlertid enig med formannen, og han understreka at han alltid hadde stemt for riksmål, altså bokmål, i herredsstyret og skolestyret i Dypvåg. Til slutt slo han fast om arbeidet med innsamlinga: «Jeg betrakter det som ett ledd i målkampen». Til dette svarte Hareide: «Nu fører vi saken inn på galt spor. Det spørres efter *stedsnavn*, det er ikke målsak. Lærerne må arbeide for dette av interesse for Dypvåg.»

Formannen var like bestemt, og var enig med Berntsen i at innsamlinga var «ett ledd i målkampen». Videre trakk skolestyreformannen inn professor Indrebø: «Den mann som sender ut dette, er en av de fremste personligheter i målkampen her i landet. Det kan gjerne være at også dette har virket til i mitt standpunkt.» Med dette utsagnet blir det tydelig at i Dypvåg blei skolebarninnsamlinga personifisert ved Indrebø, noe som skapte motvilje mot innsamlinga. På denne måten er Indrebøs rolle i målkampen til hinder for at skolebarninnsamlinga blei gjennomført.

Lærerrepresentanten Hareide appellerte igjen til skolestyrets medlemmer: «Jeg vil be skolestyret være oss behjelpelig med dette, der er av kulturhistorisk verdi.» Det hadde imidlertid liten virkning, og formannen konkluderte: «Forslaget står fremdeles med makt, papirene returneres.» Etter ytterligere diskusjon, omtalt som en «livlig replikkveksling», gikk saka til votering.

Formannens forslag til vedtak var: «Det oversendte materiale angående stedsnavn returneres konferer Dypvågs herredstyrebeslutning om målformen.» Hareides motforslag lød: «Skjemaene sendes til skolene med oppfordring til lærerne om å få stedsnavnene utfylt.» Formannens forslag fikk åtte stemmer, mens Hareides fikk to stemmer, hans egen og Hauganns. Altså var kun de to innflytterne fra nynorskområder positive, mens resten var negative.

Etter voteringa uttalte Hareide: «Ja, mine herrer, De vandt, men det var en pyhrosseier.» Det vil si en dyrekjøpt seier eller en seier som på sikt vil bli et tap. Haugann meinte saka hadde gått i ei feil retning, og han avslutta med at: «De burde ikke trukket en måldebatt i dette.» Vedtaket var uansett klart, og skolestyreformannen som hadde gått til skolestyret for å returnere skjemaene, hadde fått tydelig støtte til å gjøre det. Dypvåg deltok dermed ikke i skolebarninnsamlinga.

I Skoledirektørens arkiv kan vi finne igjen skjemaene fra Dypvåg i postjournalen. Der kan vi lese at Skoledirektøren hadde mottatt skjemaene i retur. I margin er det anført: «Melder at dei vil ikkje gjera noko med stadnamni av umsyn til målformen». Vi kan vel også anta at Indrebø blei informert om denne tilbakemeldinga. Denne motstanden mot innsamlinga i Dypvåg er verdt å drøfte avslutningsvis.

9. Drøfting og avslutning

Vi har sett at Indrebø og hans kamp for nynorsken var både høyt profilert og omdiskutert. Saka fra Dypvåg skolestyre viser at både målsaka og personen Indrebø virka inn på åssen skolebarninnsamlinga blei mottatt. At Indrebø-saka med tiltale nettopp var kommet i gang samtidig med at Agder-fylkene mottok og behandla skolebarninnsamlinga, vil utvilsomt ha hatt påvirkning. Da Indrebø ett års tid seinere endelig blei dømt for injuriene, kan en videre anta at motstanden mot Indrebø og hans virke økte ytterligere.

At Indrebø og hans målsak virka som en rød klut i deler av landet, er ikke usannsynlig. Dypvåg er et konkret eksempel på det. Skjemaene kom på nynorsk, og så skulle «skulebarna føre opp dialektskriftformer av navna» (Halleråker 1997 s. 46). I Dypvåg blei dette ansett for å være noe vi i dag kanskje ville kalt sniknynorskifisering. Innsamlinga og metoden blei sett på som en skjult målkamp. Om vi ser på de delene av landet som ikke blei med på skolebarninnsamlinga, ser vi at det i hovedsak er det sentrale østlandsområdet. Denne delen av landet var naturligvis også et kjerneområde for bokmålet. I disse områda ville spørreskjemaer på nynorsk skape uro og motstand, slik også Haslum (2003c) antyder. Sjøl om flere andre forskere gjennom åra har presentert skolebarninnsamlinga, har ingen direkte kommentert hvorfor innsamlinga mislyktes som nasjonalt prosjekt. Det er fristende å tenke at Indrebøs posisjon innen fagområdet kan ha gjort at en av respekt ikke har diskutert hans rolle, at han som målmann kan ha hindra sitt eget prosjekt. Det ville i så fall ikke være urimelig, for Indrebøs bidrag i stedsnavnforskinga har vært svært viktige. Eller kanskje har det vært så opplagt at Indrebø var sjanseløs på også å nå bokmåls-Norge med sitt prosjekt at ingen trengte å påpeke det.

Gjennomgangen av skolebarninnsamlinga viser også skoledirektørenes viktige rolle som distributør og pådriver. I innsamlinga hadde Indrebø alliert seg med skoledirektørene i hvert bispedømme, men det er sjølsagt ikke sikkert at han fikk like god hjelp i alle bispedømmer. Ytterligere forskning på mulig kontakt mellom Indrebø og skoledirektørene i områda som ikke deltok, vil være en interessant og naturlig vei videre. Kan det finnes kilder i arkiva som kan avdekke mer? Ville ikke disse skoledirektørene hjelpe eller var det Indrebø sjøl som ga opp å få med Østlandet?

I en dypt konservativ kommune som Dypvåg møtte Indrebø sterk motstand. Uansett om skolestyret syntes stedsnavn var viktig, kunne ikke elevene utset-

tes for spørreskjemaer på nynorsk. Det var uhørt. Det var målkamp. Jeg meiner at Dypvåg-saka gir oss et viktig delsvar på hvorfor skolebarninnsamlinga ikke lyktes nasjonalt.

Referanser

- Danielsen, Daniel & Jenssen, Sophus, 1965: Dypvåg. Gårds- og slektshistorie. Oslo: Kildahls Boktrykkeri.
- Det Statistiske Centralbyrå. Folketellingen i Norge 1. desember 1930. Første hefte. 1932. Oslo: Det Statistiske Centralbyrå.
- Eidissen, Inger, 1993: Gustav Indrebø: ei livsskildring. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Eit vestlandsk stadnamnarkiv. Bergens Tidende. 27.8.1931.
- Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet. Red. av A. Eriksen. 1930. Oslo: A. M. Hanches forlag.
- Flaten, Tom, 2019: Dypvågs ordførere 1838–1901. I: Dengang på våre kanter. Årbok 2019. S. 72–83. Tvedestrand: Historielaget for Dypvåg, Holt og Tvedestrand.
- 2020: Dypvågs ordførere 1902–1959. I: Dengang på våre kanter. Årbok 2020. S. 56–66. Tvedestrand: Historielaget for Dypvåg, Holt og Tvedestrand.
- 2021: Skolebarninnsamlinga av stedsnavn på 1930-tallet – i Norge og på Agder. I: Norsk språk i rom og tid, red. av Ernst Håkon Jahr & Gro-Renée Rambø. S. 93–121. Oslo: Novus forlag.
- Hareide, Jorunn, 2015: En folkeskole i havgapet. Historien om skolen på Sandøya 1773–2015. Tvedestrand: Bokbyen forlag.
- Hagemann, Gro, 2015: Norgeshistorie. Kunnskap og utdanning. <https://www.norges-historie.no/industrialisering-og-demokrati/1507-kunnskap-og-utdanning.html>
- Hallaråker, Peter, 1997: Innføring i stadnamn. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haslum, Vidar, 2003a: Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. Bergen: Universitetet i Bergen.
- 2003b: Ubestemt/bestemt form i stedsnavn, i lys av Gustav Indrebø og forskningstradisjonen. I: Gustav Indrebø og norsk namnegransking. Den 10. nasjonale konferansen i namnegransking, red. av Åse Wetås & Tom Schmidt. S. 71–89. Oslo: Universitetet i Oslo.
- 2003c: Skolebarnsoppskriftene i stedsnavn som språklig og onomastisk kilde-materiale. Upublisert manuskript.
- 2022: Stedsnavn i Birkenes. Oslo: Novus forlag.
- Helleland, Botolv, 1996: Norsk Stadnamnarkiv – 75 år. I: Norsk Stadnamnarkiv 75 år 1921–1996. Avdeling for Namnegransking. Årsmelding 1995, red. av Tom Schmidt. S. 203–234. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Indrebø, Gustav, 1930: Målgransking på Vestlandet. I: Norsk Aarbok 1930. 11te årgang, red. av Lars Eskeland og Gustav Indrebø. S. 110–129. Bjørgvin.
- 1934: Stadnamn og Stadnamninnsamling. 4. utgave. Bjørgvin.
- 1936: Stadnamn og Stadnamninnsamling. 6. utgave. Bjørgvin.
- 1989: På norsk grunn. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Innsamling av stadnamn. Eit skriv frå skuledirektøren til skulestyreformannen. 1933. Sørlandet 26.1.1933.
- Jahr, Ernst Håkon, 1984: Talemålet i skolen. Oslo: Novus forlag.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. Skolevesenets tilstand 1925–26. 1928. Oslo: H. Aschehoug & Co.

- Lunde, Njål, 1974: Skoleloven av 1889. Oslo: Aschehoug.
- Måldebatt i Dypvåg skulestyre. Tvedestrandsposten 11.3.1933.
- Nes, Oddvar, 1975: Ei halvgløymd stadnamnsamling. I: Språknytt 75:3. S. 9–11.
- Skolebarn som gransker stedsnavner. Haugesund Dagblad 3.7.1933.
- Skolebarnlister og oversikter. Oppbevart ved Språksamlingene på Universitetet i Bergen.
- Skoledirektøren i Agders arkiv. Oppbevart ved Statsarkivet i Kristiansand.
- Skolestyreprotokoller for kommuner i Aust-Agder. Oppbevart ved Aust-Agder museum og arkiv.
- Skolestyreprotokoller for kommuner i Vest-Agder. Oppbevart ved Statsarkivet i Kristiansand.
- Stadnamna i Stavanger og Agder bispedømme skal samlast inn. Stavanger Aftenblad 17.1.1933.
- Stedsnavn i Agder bispedømme. Fædrelandsvennen. 21.1.1933.
- Særheim, Inge, 1998: Skulebarninnsamlinga av stadnamn i Rogaland i 1931 – gøymd og gløymd i 50 år. I: Namn og nemne 15. S. 7–20.
- Venås, Kjell, 1984: For Noreg og Ivar Aasen. Gustav Indrebø i arbeid og strid. Oslo: Novus Forlag.
- Wisth, Svein, 1977: Skipsfart som bygdenæring. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Worm-Müller, Jacob, 1950: Den norske sjøfarts historie. II Bind. Oslo: J. W. Cappelen forlag.